

DEL ROMANTICISME I EL VOLUNTARISME A LA RENAIXENÇA. MÉS QUE UN FENOMEN LITERARI

Josep Maria Pich Mitjana

Catedràtic d'Història Contemporània a la Universitat Pompeu Fabra

RESUM

Aquest és l'estudi inaugural dins del cicle sobre Costa i Llobera organitzat per la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics per a recordar el centenari de la mort del poeta i sacerdot de Pollença. El seu objectiu és explicar perquè la Renaixença, un moviment inicialment cultural, es transformà en un de polític, així com la vinculació de mossèn Costa i Llobera a aquest fenomen més que literari.

PARAULES CLAU: Renaixença, nacionalisme, catalanisme, Miquel Costa i Llobera.

ABSTRACT

This is the inaugural study of the cycle on Costa i Llobera organized by the "Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics" to remember the centenary of the death of the poet and priest of Pollença. Its aim is to explain why the "Renaixença", initially a cultural movement, was transformed into a political one, as well as the connection of priest Costa i Llobera to this more than literary phenomenon.

KEY WORDS: Catalan Renaissance, nationalism, Catalan nationalism, Miquel Costa i Llobera.

Introducció

Agraeixo a la Reial Acadèmia l'oportunitat d'explicar com el romanticisme i el voluntarisme que impulsaren la Renaixença es transformaren en quelcom més que un fenomen literari. El títol d'aquest estudi està motivat pel fet que la Renaixença sorgí tant per les influències del romanticisme, identificat amb les idees d'Herder, com les del voluntarisme vinculat a les de Renan. A més, aquesta Renaixença inicialment literària, en la que estigué vinculat Costa i Llobera, va transformar-se en un moviment polític.

Johann Gottfried Herder (1744-1803) va ser un dels pensadors més rellevants dels que reaccionaren davant dels ideals de la il·lustració per centrar-se en una visió del món historicista. Herder impulsà l'estudi del món, a través de les realitats històriques concretes i singulars. La seva obra impulsà el romanticisme europeu amb la seva reivindicació de les tradicions vernacles, populars i genuïnes, així com la seva

valoració positiva de les intuïcions i les emocions¹. La seva principal aportació es va concretar a: *Idees per a la filosofia de la història de la humanitat*, en quatre volums publicats entre 1784 i 1791. Herder començà a valorar positivament l'Edat Mitjana, alhora que substituï la idea il·lustrada que el futur de la humanitat seguiria un progrés lineal i permanent per una concepció basada en les formes individuals i vives que desenvoluparen les diferents cultures humanes. Per a Herder les institucions i els individus han de jutjar-se tenint sempre present la seva especificitat històrica establerta per les variables espai i temps. Així doncs, les institucions i les persones estarien condicionades pel “Volkseele”, és a dir, l'ànima del poble; una argumentació que es troba a la base de les idees de Friedrich Karl von Savigny i l'escola històrica del dret que, posteriorment, desenvolupà el concepte d'esperit del poble, el “Volksgeist”². Herder impulsarà el concepte “nacionalisme”³, tot i que, paradoxalment, ell no va ser un nacionalista, sinó que la seva vida va ser la d'un cosmopolita.

Ernest Renan (1823-1892) va ser un dels iniciadors del positivisme historiogràfic. Aquest impulsà el nacionalisme voluntarista, amb la seva conferència de 1882: “*Qu'est-ce qu'une nation ?*” Pregunta que responia assegurant que era el: “*plébiscite de tous les jours*”. Per tant, des d'aquesta perspectiva, la nació es basaria en la voluntat de viure junts dels membres que en formen part⁴. El voluntarista Renan, però, també va ser un dels impulsors de l'“antisemitisme erudit” a França, i el seu voluntarisme podria respondre a l'intent de justificar perquè els territoris d'Alsàcia i Lorena, annexionats per l'imperi alemany el 1871, haurien de tornar a ser francesos.

Nació i nacionalisme

El primer gran debat sobre la nació es fonamenta en la natura de les nacions i el nacionalisme. Un debat que enfrontà als *primordialistes* defensors de la preexistència objectiva de la nació i de l'existència de l'esperit del poble amb els voluntaristes que consideren que la nació es fonamenta en la voluntat dels que en formen part per un *sufragi voluntari* dels seus membres i, per tant, subjectiu.

El segon debat pel què fa al nacionalisme i la nació gira entorn al seu caràcter històric entre els *perennialistes* i els modernistes. Els primers defensen que les nacions han existit sempre, per tant, són perennes, mentre que els segons argumenten que sorgiren vinculades a la modernitat. El 1971, Anthony D. Smith va publicar el seu estudi sobre les teories del nacionalisme, així com les definicions sorgides al llarg de la Història, el procés històric de transició a l'estat-nació i les excepcions al model. Smith pensava que el nacionalisme era un fenomen molt rellevant que era necessari estudiar⁵, en un període, el de la Guerra Freda, en que aquests estudis no eren considerats importants.

¹ BERLIN, Isaiah, *Three critics of the Enlightenment. Vico, Hamann, Herder*, London, Pimlico, 2000.

² TRUYOL, Antonio, *Idealismo y positivismo en Historia de la Filosofía del Derecho y del Estado*, vol. 2, Madrid, Alianza, 1988, pp. 62-64 y 67-70. MCCLELLAND, C. E., *State, Society and University in Germany. 1700-1914*. Cambridge, Cambridge University Press, 1980. NIPPERDEY, Thomas, “La Prusse et l'université”, *Réflexions sur l'histoire allemande*. Paris, Éditions Gallimard, 1992, pp. 198-221.

³ HECHTER, Michael, *Containing nationalism*, UK, Oxford UP, 2001, p. 5.

⁴ RENAN, Ernest, *Què és una nació?*, València, Tres i quatre, 2017.

⁵ SMITH, Anthony D., *Las teorías del nacionalismo*, Barcelona, Península, 1976.

El filòsof txec Gellner va ser un dels defensors conceptuals de la modernitat de la nació⁶.

El 1990, vinculada a les teories modernistes de la nació, l'historiador marxista Eric J. Hobsbawm, conjuntament amb Terence Ranger, formularen la teoria de l'invent de la tradició, a través de l'estudi de l'evolució del nacionalisme des de 1780⁷. En canvi, per a Benedict Anderson les comunitats –i les nacions– no són inventades, sinó imaginades⁸, mentre que per Billig el nacionalisme predominant és banal i assumit de manera inconscient⁹, finalment, per Cagiao tothom seria nacionalista¹⁰.

L'historiador i teòric polític Hroch va desenvolupar la seva teoria sobre els nacionalismes de les petites nacions, a partir de la seva experiència com a txec. Va diferenciar entre nacions grans amb Estat i nacions subestatsals oprimides. La conscienciació nacional seguiria tres etapes: la primera es fonamentaria en la cultura impulsada per intel·lectuals que identifica com a patriotes; la segona estaria vinculada a la promoció de l'existència de la nacionalitat a través d'un moviment associatiu, i la tercera implicaria el sorgiment del moviment polític de masses. La principal divergència entre els txecs Hroch i Gellner es centra en si la nació és real, és a dir, amb una base històrica, o una construcció creada pels nacionalistes¹¹.

El nacionalisme espanyol ha estat estudiat pel professor Álvarez Junco a *Mater dolorosa*, on analitza el procés de construcció de la identitat espanyola al llarg del segle XIX. Defensa que la idea d'Espanya, prèviament formada al voltant de la monarquia i el catolicisme, es va veure consolidada a principis de l'edat contemporània amb l'anomenada “guerra d'independència” per la historiografia espanyola i “del francès” per la catalana, quan les elits intel·lectuals van iniciar la construcció cultural de la nació espanyola en termes semblants al sorgiment de la resta de les nacions contemporànies. Tanmateix, a Espanya, el procés nacionalitzador es va veure obstaculitzat per la contínua inestabilitat política, l'endarreriment econòmic, la pèrdua de l'imperi i la inexistència d'amenaques exteriors. A aquests factors s'hi van afegir, a més, la manca d'un sistema educatiu i d'un servei militar que fossin efectivament nacionalitzadors, i els debats en què es van embrancar tant liberals –dividits entre progressistes i conservadors– com tradicionalistes sobre el sentit i l'orientació política de la identitat espanyola. Álvarez Junco explica que el desastre de 1898 va provocar una crisi d'identitat en la que es consolidaren els projectes nacionalistes alternatius subestatsals al nacionalisme espanyol¹².

El professor Fradera a *Cultura nacional en una societat dividida* estudia els factors històrics que expliquen com es va gestar una versió particular de la cultura liberal a la Catalunya de mitjans segle XIX de la que sorgí el catalanisme. Fradera ens

⁶ GELLNER, Ernest, *Naciones y nacionalismo*, Madrid, Alianza, 2008.

⁷ HOBBSAWM, Eric J. i RANGER, Terence, (eds.) *L'invent de la tradició*, Vic, Eumo, 1988, y *Naciones y nacionalismo desde 1780*, Barcelona, Crítica, 1991.

⁸ ANDERSON, Benedict, *Comunidades imaginadas. Reflexiones sobre el origen y la difusión del nacionalismo*, México, FCE, 2006.

⁹ BILLIG, Michel, *Nacionalismo banal*, Madrid, Capitán Swing Libros, 2014.

¹⁰ CAGIAO, Jorge, *Micronacionalismos ¿No seremos todos nacionalistas?*, Madrid, Los libros de la Catarata, 2018.

¹¹ HROCH, Miroslav, “Real y construida. La naturaleza de la nación”, HALL, JOHN A. (coord.) *Estado y nación. Ernst Gellner y la teoría del nacionalismo*, Cambridge University, 2000, pp. 127-146.

¹² ÁLVAREZ JUNCO, José, *Mater Dolorosa. La idea de España en el siglo XIX*, Madrid, Taurus, 2001.

endinsa en la complexitat de la literatura, la història, la llengua i la religió, així com d'algunes de les disciplines intel·lectuals que van servir com a vehicle per a la definició de formulacions genuïnament catalanes però que, a través de literats o pensadors com Milà i Fontanals o Jaume Balmes, van tenir molta influència a la cultura espanyola. En la mesura que aquella versió de la cultura liberal implicava una nova definició del que era i del que hauria de ser Catalunya, discutiren també sobre les relacions entre el patriotisme general espanyol i els patriotismes de base provincial que es desenvoluparen en paral·lel, és a dir, entre les pàtries *gran* i *petita*. Sense oblidar la violència dels conflictes rural i industrial a Catalunya que expliquen, entre d'altres raons, l'emergència i el potencial conformador d'idees i sentiments que estarien després a la base de la cultura política del nacionalisme català contemporani¹³.

Els orígens de la Renaixença

Durant la primera meitat del segle XIX, alguns sectors intel·lectuals catalans i de la resta d'Espanya s'esforçaren en construir una identitat espanyola que integrés els particularismes d'arreu de l'estat. D'aquesta forma, catalanitat i espanyolitat foren, fins al Sexenni democràtic (1868-1874), complementàries amb la utilització del doble patriotisme. No obstant, els particularistes catalans rebutjaren l'espanyolitat "oficial", quan els intel·lectuals partidaris del règim de la Restauració imposaren una idea d'Espanya, a partir de la llengua castellana identificada com a espanyola.

A mitjans del segle XIX, la situació de la cultura catalana era crítica, ja que la major part dels catalans amb una situació benestant acceptaven que el català era un dialecte groller del castellà, que subsistia únicament entre les classes populars. Per tant, la lluita per la recuperació d'una cultura catalana diferenciada de la resta d'Espanya, la fase A del plantejament d'Hroch, era un pas previ ineludible per a la consolidació del catalanisme. Aquest procés va ser impulsat per la Renaixença, però aquesta tenia molt poc a veure amb el moviment literari romàntic culte i de tarannà conservador que s'hauria iniciat al voltant de 1833, amb la publicació de l'Oda a la Pàtria d'Arribau; desenvolupat amb les poesies de Rubio i Ors, el 1841 i consolidat amb els Jocs Florals encapçalats per Milà i Fontanals, el 1859¹⁴. Marfany defensa que la veritable Renaixença s'inicià amb el restabliment dels Jocs Florals i que el que tradicionalment s'ha entès com Renaixença, de fet, no volia fer renéixer res¹⁵.

L'interès d'intel·lectuals patriotes, en terminologia d'Hroch, pel ressorgiment de la cultura catalana la va dur a terme la Renaixença, però hem de tenir present que aquesta era un moviment cultural heterogeni i ideològicament plural. Pere Coromines, Rovira i Virgili, Àngel Carmona i Josep Fontana defensaren que la Renaixença tenia dues tendències. D'una banda, hi hauria la culturalista, elitista i de tarannà majoritàriament conservador, els "jocsfloralescos". De l'altra, la que identifiquen com

¹³ FRADERA, Josep Maria, *Cultura nacional en una sociedad dividida. Cataluña, 1838-1868*, Barcelona, Curial, 2003.

¹⁴ Vegeu la visió clàssica de la Renaixença al volum 8 de RIQUER, Martí de, COMAS, Antoni, MOLAS, J. *Història de la Literatura Catalana*, 11 vols., Barcelona, Ariel, 1984-1988.

¹⁵ MARFANY, Joan-Lluís, *Nacionalisme espanyol i catalanitat (1789-1859). Cap a una revisió de la Renaixença*, Barcelona, Edicions 62, 2017.

a popular, els humoristes, tot i que els seus rivals “jocsfloralescos” anomenaven “xarons”, és a dir, bromistes de mal gust¹⁶.

El 1880, Francisco María Tubino amb la seva: *Historia del Renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia* va escriure un dels primers estudis sobre la Renaixença. El poeta, erudit i lingüista mallorquí Marià Aguiló reconeixia que el llibre generà la “qüestió Tubino”, ja que aquest afirmà que: “Desde que ahondamos en nuestro tema, hubo de revelárenos la existencia de problemas políticos ocultos bajo la aparente lenidad de la materia exclusivamente literaria”¹⁷.

La Renaixença sorgí en una Espanya culturalment en vies d’uniformització, així com políticament i administrativament centralitzada. A mitjans del segle XIX, Espanya era un dels Estats més centralistes del període, fins al punt que la bandera espanyola, tal com explica Álvarez Junco, des de la seva elecció (o invenció), el 1785, portava un escut molt simple: una corona i a sota, un oval amb un castell i un lleó. Durant la primera República, entre 1873 i 1874, van suprimir la corona i alguns van suggerir que substituïssin una de les franges vermelles per una de lila en honor dels comuns que lluitaren per les llibertats castelleses en contra de l’emperador Carles I d’Espanya i V d’Alemanya¹⁸. Xavier Arbós Marín afirma que la: “historia constitucional española comienza rechazando la opción federal. Y como la inmensa mayoría del derecho público del siglo XIX sostiene que es un modelo inconveniente para España; en muchos casos, sin tomarse la molestia de presentar una descripción mínimamente rigurosa de lo que es una Constitución federal. Además, al rechazo de la opción federal se le acompaña el elogio de la centralización y la defensa del Estado nacional”¹⁹. De fet, el catalanisme vuitcentista majoritari pretenia transformar l’Espanya parlamentària i liberal en vies de centralització, política i administrativa, i d’uniformització cultural, en un Estat descentralitzat, respectuós amb l’autogovern, la cultura i la llengua catalanes. En un període en que Catalunya era cada cop més rellevant dins de l’economia espanyola, ja que el 1750 el PIB català estava set punts per sota la mitjana espanyola, mentre que el 1787 estava vint-i-quatre punts per sobre i el 1857 la superava en vint-i-vuit punts²⁰.

¹⁶ COROMINAS, Pere, *Interpretació del vuitcents català*, Barcelona, La revista, 1933. ROVIRA I VIRGILI, Antoni, *Els Corrents ideològics de la Renaixença Catalana*, Barcelona, Barcino, 1966. CARMONA, Àngel, *Dues Catalunyaes. Jocsfloralescos i xarons*, Esplugues de Llobregat, Ariel, 1967, i FONTANA, Josep. “La fi de l’Antic Règim i la industrialització (1787-1868)” a VILAR, PIERRE (dir.): *Història de Catalunya*, Barcelona, Ed. 62, 1988, pp. 444-445 i del mateix autor “L’Altra Renaixença: 1860 i la represa d’una cultura nacional catalana”, a GABRIEL, PERE (dir.) *Història de la cultura catalana*, vol. V, Barcelona, Crítica, 1994, pp. 17-33.

¹⁷ TUBINO, Francisco María, *Historia del renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*, edició de PERE ANGUERA, Pamplona, Urgoiti, 2005, p. 709.

¹⁸ ÁLVAREZ JUNCO, José, *Mater Dolorosa...*, pp. 69 i 553-554.

¹⁹ ARBÓS MARÍN, Xavier, “Doctrinas constitucionales y federalismo en España”, *WP*, núm. 245, Institut de Ciències Polítiques i Socials, Barcelona, 2006, p. 48.

²⁰ CARRERAS DE ODRIOZOLA, Albert, *L’economia catalana. Una visió plurisecular. Discurs de recepció d’Albert Carreras de Odrizola com a membre numerari de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, llegit el dia 10 de desembre de 2019 ; resposta d’Andreu Mas-Colell, membre emèrit de la Secció de Filosofia i Ciències Socials*, Barcelona, IEC, 2019, p. 9.

Els precedents

L'escriptor i dramaturg Àngel Carmona defensava que la Renaixença des dels seus orígens estava dividida entre un sector culturalista i un altre de popular. Aquestes dues tendències ja estarien presents entre els que identificava com a patriarques. Aquests serien per la tendència culturalista l'escriptor, economista, polític, taquígraf i funcionari Bonaventura Carles Aribau (1798-1862), mentre que la popular la iniciaria l'escriptor i actor Josep Robreño (1783-1838). Carmona continua veient aquesta divisió entre els que identifica com a precursors. Entre aquests la tendència culturalista estaria representada per l'escriptor i professor universitari Joaquim Rubió i Ors (1818-1899), que amb el pseudònim *Lo Gaiter del Llobregat* afirmava el 1841 que: "Catalunya pot aspirar encara a la independència, no a la política, doncs pesa poc en comparació amb les altres nacions, les quals poden col·locar en el plat de la balança, a més del volum de la seva història, exèrcits de molts milers d'homes i esquadres de centenars de navilis; però sí a la literària", mentre que la cultural la impulsaria el republicà Abdó Terrades (1812-1856). Aquest va ser autor de *Lo Rei Micomicó. Comedia en dos actes y en vers català*, el 1838; una sàtira on es burlava de la monarquia. Segons Carmona la dicotomia entre els sectors culturalista i popular continuaria amb els que anomena els *instal·lats*, ja fossin conservadors com Antoni Bofarull (1821-1892), que encapçalà *Los trovadors nous*, o progressistes com Víctor Balaguer (1824-1901), que publicà *Los trovadors moderns*. D'aquest darrer es feren famosos els seus versos: "¡Ay Castella castellana! ¡Si la terra catalana no t'hagués conegut May!"; uns *instal·lats* que confrontava amb els que anomenava *maleïts*, tots ells republicans, com el periodista assassinat per la ronda d'en Tarrés Francesc de Paula Cuello (1824-1851), el músic Josep Anselm Clavé (1824-1874), i l'inventor Narcís Monturiol (1819-1885)²¹.

L'emblemàtic militar Joan Prim i Prats és un exemple de l'existència de catalans que tot i estar aferrats tant a la seva catalanitat, com als símbols i tradicions catalanes, no dubtaven en compartir el seu destí amb el de l'Espanya liberal. Prim nascut a Reus, el 12 de desembre de 1814, optà per la carrera militar i ascendí fulgurantment per la seva valentia i audàcia durant la primera guerra carlina. El 1842, era coronel i participà en la rebel·lió contra la Regència d'Espartero. L'agost de 1843, els revolucionaris barcelonins es tornaven a insurreccionar davant de la negativa governamental de convocar Corts generals. El jove coronel Joan Prim participà en la repressió de la rebel·lió, malgrat la seva anterior vinculació amb els revolucionaris progressistes²². Això no obstant el general reusenc vinculà la seva carrera política amb el progressisme, i per arribar a liderar el progressisme espanyol necessitava recuperar el suport dels progressistes catalans. Això explicaria que el 1851 exigís al Congrés que suprimís l'estat de setge a Catalunya, en un discurs on digué: "Los catalanes ¿son o no son españoles? ¿Son nuestros colonos, o son nuestros esclavos? Sepamos lo que son; dad el lenitivo o la muerte, pero que cese la agonía"²³.

²¹ CARMONA, Àngel, *Dues Catalunyaes...*

²² ANGUERA, Pere, *El General Prim. Biografia de un conspirador*, Barcelona, RBA, 2006.

²³ BALCELLS, Albert, *Cataluña contemporánea. Siglo XIX*, tom I, Madrid, Siglo XXI, 1977, p. 161.

Victor Balaguer

Aquest poeta, dramaturg, escriptor, periodista, cronista i polític liberal tingué un paper central a la Renaixença catalana²⁴, a la que vinculava amb la Corona d'Aragó, tot i no ser catalanista. Va establir relacions amb l'aragonès Jerónimo Borao (1821-1878) i el valencià Vicent Boix Ricarte (1813-1880). Els tres eren liberals i admiradors de la Corona d'Aragó, tal com es reflectí amb la publicació del diari: *La Corona de Aragón. Periódico dedicado a defender los intereses de Cataluña, Aragón, Valencia y Mallorca*²⁵. Aquest començà a publicar-se l'1 de novembre de 1854, a l'iniciar-se el Bienni Progressista, per reivindicar les: “peculiaridades históricas, políticas y sociales comunes de Aragón, Cataluña, Baleares y Valencia, buscando una alianza entre estos territorios”. Van publicar alguns poemes en català i estaven vinculats al liberalisme progressista que pretenia la “construcción de una España más libre”²⁶. L'objectiu de Balaguer al recuperar el “gloriós passat democràtic de Catalunya” seria demostrar la “superioritat de la tradició liberal catalana sobre la d'altres territoris de l'Estat”²⁷.

El neoforalisme defensat per Balaguer vinculava la història de la Corona d'Aragó amb el liberalisme, alhora que es queixava del “tracte discriminatori i opressiu que aquest antic i liberal país rebia del modern Estat espanyol i la reclamació d'un de més just i més en correspondència als seus mèrits”. Marfany afirma que Balaguer hauria impulsat un neoforalisme *retòric* i poc *substancial* basat en un “patriotisme, però, no era pas català; només ho era la coloració. El patriotisme [...] era enterament espanyol”²⁸. Aquesta perspectiva és qüestionable, ja que no explica per què les seves iniciatives neoforalistes eren identificades pels partidaris del centralisme com a separatistes i per què el 1856, quan es desvinculà de la direcció de *La Corona de Aragón* passaren a anomenar-lo: *La Corona. Periódico liberal independiente*, mentre que Balaguer iniciava el seu “tomb estratègic” que el portà a començar a publicar escrits en català utilitzant el pseudònim de: “Lo Trovador de Montserrat”²⁹.

Entre 1860 i 1863/1864, Balaguer publicà la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón, escrita para darla a conocer al pueblo, recordándole los grandes hechos de sus ascendientes en virtud, patriotismo y armas, y para difundir entre todas las clases el amor al país y la memoria de sus glorias pasadas*, en cinc volums. És la seva obra d'àmbit històric més ambiciosa, tot i que el mateix Balaguer reconeixia que hi utilitzava *materials llegendaris*³⁰, i no es presentava com a historiador, sinó com a

²⁴ COMÁS, Montserrat, *Victor Balaguer i la identitat col·lectiva*, Catarroja, Afers, 2008, p. 17. Vegeu també PALOMAS, Joan, *Victor Balaguer. Renaixença, revolució i Progrés*, Vilanova i la Geltrú, el Cep i la Nansa, 2004.

²⁵ PALOMAS, Joan, *Victor Balaguer...*, pp. 34, 67, 89-94, 196 y 256 y del mateix autor “La Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón en la trayectoria intelectual de Victor Balaguer”, *Cercles*, núm. 19 (2016), pp. 230 i 233.

²⁶ <http://hemerotecadigital.bne.es/details.vm?q=id:0026713448&lang=en>. Consultat el 4/10/2018.

²⁷ MARFANY, Joan Lluís, *Nacionalisme espanyol i catalanitat...*, p. 454.

²⁸ *Ibid.*, pp. 481-488, 536-537 i 651.

²⁹ PALOMAS, Joan, *Victor Balaguer...*, p. 100.

³⁰ *Ibidem*, pp. 257-261 i del mateix autor “La Historia de Cataluña...”, pp. 223-246. ESPINO, Antonio, “Historia de Cataluña y de la corona de Aragón. Victor Balaguer Barcelona, 1860-1863, 5 vols.”, SIMON, Antoni (dir.), *Tendències de la historiografia catalana*, València, Universitat de València, Servei de Publicacions, 2009, pp. 391-393. GHANIME, Albert, “L'Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón de Victor Balaguer, aportacions i reflexions per a una contextualització”, *Cercles*, 19, 2016, pp. 261-304.

cronista. El professor Ucelay-Da Cal veu a Balaguer com l'historiador romàntic que establí el cànon de la història nacional de Catalunya, i remarca la paradoxa que va ser un literat, intel·lectual i polític professional del Partit Liberal, un dels dos grans partits dinàstics i centralistes del període de la Restauració, qui dissenyà el discurs històric adequat per a l'establiment d'una historiografia nacional catalana, alhora que útil per a justificar el sorgiment del catalanisme³¹.

Al 1863, Balaguer va ser l'autor del nomenclàtor de l'Eixample de la ciutat de Barcelona. Aquest implicà que alguns dels principals carrers de la capital catalana s'anomenessin: Aragó, Mallorca, Nàpols o València, entre d'altres noms vinculats a la història catalano-aragonesa³².

El mateix Balaguer reivindicava que el "renacimiento catalán se hizo por los catalanes que escribieron en castellano". Ghanime afirma que el projecte nacional de Balaguer "no era català, sinó l'espanyol. Però una Espanya que de cap manera s'identificava únicament i exclusivament amb Castella". Balaguer no defensaria un doble patriotisme, ja que el seu seria el projecte nacional espanyol del progressisme liberal català³³. En canvi, per a Palomas, des d'una perspectiva molt qüestionable, Balaguer hauria estat el primer impulsor del catalanisme progressista. Palomas, fins i tot, afirma que Balaguer hauria arribat a concebre Catalunya com a una *nacionalitat oprimida*³⁴, malgrat que el mateix Balaguer mai es va voler identificar com a catalanista. El professor Ucelay-da Cal afirma que a l'haver establert el cànon de la història nacional catalana, el nacionalisme català transformà a Balaguer en una figura important en la construcció de la seva visió de la història de Catalunya³⁵.

Els inicis de la Renaixença

La societat catalana evolucionà de l'entusiasme espanyolista generat per la guerra d'Àfrica de 1860, a la reivindicació de la pròpia nacionalitat, després del triomf de la revolució democràtica de 1868. Aquest procés va ser impulsat per una Renaixença que tenia molt poc a veure amb el moviment literari romàntic culte i de tarannà conservador difós pels Jocs Florals de Barcelona, des de 1859. Així doncs, els mantenidors dels primers Jocs Florals volien recuperar l'ús del català, però sense que això suposés una "disminució de l'amor a la pàtria comuna". Els fundadors de la Renaixença culta, estaven compromesos amb el projecte nacional espanyol, fins al punt que el mateix dia de la "restauració" dels Jocs Florals, el secretari del consistori, Antoni de Bofarull va dir: "si bé gosem en lo recort de allí ahont venim com catalans [...] per marxar ab més goig y ab més companyia allá ahont anem com espanyols"³⁶.

³¹ UCELAY-DA CAL, Enric, "Victor Balaguer, historiador i polític, i la invenció de la retòrica nacionalista catalana. Un assaig d'interpretació", *Cercles. Revista d'Història Cultural*, 19, 2016, pp. 351-393.

³² PALOMAS, Joan, *Victor Balaguer...*, p. 100.

³³ GHANIME, Albert, "L'Historia de Cataluña...", pp. 286-289 y 302.

³⁴ PALOMAS, Joan, "La Historia de Cataluña...", pp. 225 y 230-231.

³⁵ UCELAY-DA CAL, Enric, "Victor Balaguer, historiador...", pp. 351-393.

³⁶ ALMIRALL, Miquel, "L'espanyolitat dels fundadors de la Renaixença", *L'Avenç*, núm. 169, Barcelona, 1993, pp. 58-61. GHANIME, Albert, "L'Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón de Victor Balaguer, aportacions i reflexions per a una contextualització", *Cercles*, núm. 19 (2016), p. 300.

Els sectors culturalistes de la Renaixença estaven molt vinculats als Jocs Florals, un certamen poètic de caràcter limitat, ideològicament conservador, literàriament mediocre, alhora que intentaven recuperar la llengua catalana medieval i estaven influïts pel romanticisme³⁷.

Jocsfloralescos i xarons

El 1860, quan acabava d'iniciar-se la “restauració” dels Jocs Florals, Valentí Almirall proposà als seus amics que organitzessin uns *Jocs Artificials*. L'objectiu era parodiar el certamen poètic barceloní que acabaven d'instaurar els partidaris de la Renaixença culta. Aquesta broma implicà l'inici de la disputa entre els partidaris de les dues tendències de la Renaixença, és a dir, la culta i la popular. Els “xarons” barcelonins impulsaren la paròdia grotesca, les sàtires esmolades, un doll d'acudits i les bromes gairebé de trinxeraires, alhora que difongueren la Renaixença entre les classes populars catalanes, a través del teatre i de la premsa satírica escrita en català “del que ara es parla”, del seu suport als carnivals de Barcelona, on s'ajuntaven la disbauxa amb la filantropia i la recuperació de l'ús de la llengua catalana entre les classes populars. També donaren suport a les corals de Josep Anselm Clavé i impulsaren el teatre primer amateur i posteriorment professional en català.

A la rebotiga de la rellotgeria de Frederic Soler, quan utilitzava el pseudònim de *Pitarra*, quallà una tertúlia de singular importància per a la gènesi del teatre i de la premsa escrits en català. Hi participaren els advocats i dramaturgs Josep Maria Arnau, Josep Feliu Codina i Conrad Roure; els dibuixants Tomàs Padró i Josep Lluís Pellicer, l'escenògraf Moragas, els periodistes Albert Llanas i Josep Roca i Roca, l'enginyer, poeta i dramaturg Damàs Calvet, el dramaturg i escriptor de sarsueles Eduard Aulés, el cal·ligraf i escriptor Frederic Passarell i el primer líder del catalanisme polític, Valentí Almirall, entre d'altres. No obstant, si les trobades a la rellotgeria de Soler no haguessin estat una altra cosa que una penya d'amics *xarons humoristes* que es dedicaven a la vida bohèmia, la seva activitat no hagués resultat transcendent per a la història de la recuperació cultural catalana. Però no era el cas, ja que a la rebotiga de *Pitarra* s'hi forjaren els fonaments del teatre festiu escrit en català que, a la segona meitat de la dècada dels seixanta del segle XIX, gaudí d'un gran període de creixement i difusió, gràcies a les comèdies i a les sàtires de molts dels autors que freqüentaven la rebotiga encapçalats pel mateix Soler. El teatre en català agafà volada a partir de les obres de Frederic Soler i del grup que es vertebrà al seu voltant, així com amb la creació de la companyia professional de teatre *La Gata*, el 1863³⁸. Tanmateix, Fontana

³⁷ GHANIME, Albert, “Historiografia romàntica”, SIMON, ANTONI. (dir.), *Tendències de la historiografia catalana*, núm. 19 (2016), pp. 345-350.

³⁸ ROURE, Conrad, *Recuerdos de mi larga vida*, tom II, Biblioteca de «El Diluvio», Barcelona, 1926, pp. 163-167. ROURE, Alfons, *La «Rebotiga» de Pitarra. Capítols sobre la història del humorisme barcelonès ochocentista*, Llibreria Millà, Barcelona: 1946, pp. 50-60; POBLET, Josep Maria, *Les arrels del Teatre Català*, Barcelona, Selecta, 1965, pp. 41-94. CARMONA, Àngel, *Dues Catalunyes...*, pp. 169-188; CURET, Francesc, *Història del Teatre Català*, Barcelona, Aedos, 1967, p. 123; FÀBREGAS, Xavier, *Teatre Català d'agitació política*, Barcelona, Ed. 62, 1969, pp. 29-60, del mateix autor “Frederic Soler i el Teatre del seu Temps”, MOLAS, Joaquim, “La nova literatura popular, tradició i modernitat”; JORBA, Manuel, «La Renaixença», a RIQUER, Matí de, COMAS, Antoni i MOLAS, Joaquim (EDS.) *Història de la Literatura Catalana*, vol. VIII, Ariel, Barcelona, 1986 i de JORBA, Manuel, “Literatura, llengua i Renaixença: la renovació romàntica” a GABRIEL, Pere (dir), *Història de la*

afirmava que sense la producció teatral de Josep Robreño, Francesc Renart o Joaquim Dimas, empresari del teatre Odeón, i sense l'existència dels teatres populars de Barcelona, com el Circo Barcelonés, l'Olimpo, el Tirso o el Romea, *Pitarra* no hauria trobat “ni escenari, ni actors, ni públic”³⁹.

Els *humoristes* barcelonins impulsaren la Renaixença a través del teatre, amb la publicació de versos satírics, i amb els primers periòdics humorístics escrits en el català *que ara es parla*, com: *Un tros de paper* (1865) d'Albert Llanas o *Lo noy de la mare* (1866) i *La Rambla* (1867) de Conrad Roure. Amb tot, per a Almirall la premsa escrita en català era la manifestació menys forta de la Renaixença, que en el període també era identificada com a *catalanisme literari*, per la inexistència de premsa política escrita en català. Aquesta mancança intentà solucionar-la amb la publicació del *Diari Català* entre 1879 i 1881⁴⁰.

L'humorisme *xaró* era un moviment cultural fonamentalment barceloní que pretenia recuperar la identitat cultural catalana des d'una postura iconoclasta i bohèmia. Aquesta els induïa a cercar l'enfrontament amb les ments benpensants de la Renaixença culta, críptica i poètica dels “jocsfloralescos”. Els *humoristes* barcelonins ajudaren a crear una altra Renaixença, la popular, sovint oblidada i/o menyspreada, però més rellevant que la culta. De fet, aquesta tingué el suport de les autoritats, tal com posa de manifest que els cedissin edificis públics, com l'Ajuntament o el palau de la Generalitat per celebrar el seu certamen poètic, alhora que impulsaven una Reial Ordre en contra del teatre escrit en els diversos *dialectes* parlats a Espanya, quan l'únic territori espanyol on sorgia una activitat teatral no escrita en castellà era a Catalunya. Tanmateix, la Reial Ordre deixà d'aplicar-se amb el triomf de la revolució democràtica de 1868⁴¹.

Carmona assegura que va haver-hi una *pau efímera* entre els impulsors de la Renaixença culta i els de la popular poc abans de la revolució de setembre. Durant els Jocs Florals de 1868, una delegació de Felibres encapçalats per Frederic Mistral van participar en uns Jocs Florals amb un consistori presidit per Víctor Balaguer. Els poetes catalans van organitzar una excursió a la muntanya de Montserrat als seus col·legues occitans de la que n'ha quedat una fotografia que mostra a Mistral i Balaguer donant-se la mà envoltats pels felibres i pels “jocsfloralescos” que visitaren la simbòlica muntanya catalana⁴².

El moviment de recuperació cultural occità liderat per Mistral és comparable amb la Renaixença culta encapçalada tant pel progressista Balaguer com pel tradicionalista Verdaguer. No obstant, els occitans no van passar de la primera fase de

Cultura Catalana..., vol. IV, 1995, pp. 118-128; SUNYER, Magí, “La llengua catalana, del col·loquialisme a l'alta cultura” i OTEO SANS, Ramon, “Xarons, truculents i sentimentals” a RIQUER, Borja de, *Història, política, societat i cultura dels països catalans*, vol. 6, Enciclopèdia catalana, Barcelona, 1997, 1996, pp. 282-295 i 332-348. DOMÈNECH, David, *Les Nits de Pitarra. Aproximació a la Rebotiga de Frederic Soler (1863-1871). Art, espiritisme, homeopatia i revolució a la Barcelona del vuit-cents*, Barcelona, Àmbit: Ajuntament de Barcelona, 2019.

³⁹ FONTANA, Josep, “L'altra renaixença: 1860”..., pp. 19-21.

⁴⁰ PICH, Josep, *Almirall i el Diari Català (1879-1881). L'inici del projecte politicoideològic del catalanisme progressista*, Vic, Eumo, 2003.

⁴¹ FONTANA, Josep, “La fi de l'Antic Règim...”, pp. 96-97 i 432-435, i del mateix autor “L'altra Renaixença: 1860”..., p. 27.

⁴² <http://www.geliv.ub.edu/escriptors-catalans-i-occitans-a-montserrat-maig-de-1868/>. 9/9/2022. 12:03.

la teoria formulada per Hroch per explicar com sorgiren els moviments nacionalistes. En canvi, la catalana, durant les dues darreres dècades del segle XIX passa a la segona i a principis del XX a la tercera.

Què diferenciava els ressorgiments occità i català? Que la Renaixença comptava amb una tendència de caràcter popular, menyspreada pels poetes cultes vinculats als Jocs Florals, perquè es burlava del model de Renaixença dels “jocsfloralescos”. Els *humoristes* defensaven la difusió de la llengua catalana entre les classes populars, a través del teatre i de la premsa, on escrivien tal com parlaven els catalans d’aquell període, per aquest motiu afirmaven que eren partidaris del “català que ara és parla”. Ara bé, per una part dels estudiosos de la represa cultural catalana la Renaixença popular seria un projecte alternatiu fracassat o una subcultura subordinada a l’hegemonia patrícia dominant, tot i que serà aquesta Renaixença popular la que impulsarà la recuperació de la catalanitat, quan aquesta restava oblidada per amplis sectors de la societat catalana.

Els occitans no comptaren amb una Renaixença popular, amb personatges com el polític republicà federal i músic Josep Anselm Clavé, que impulsà l’associacionisme popular a través de les corals, ni la tasca que encapçalà en Frederic Soler, ni la premsa escrita en català de la mà de periodistes com Robert Robert o Conrad Roure, ni l’activitat de dibuixants com Josep Lluís Pellicer o Tomàs Padró, ni de polítics i inventors com Narcís Monturiol o de músics com Pep Ventura⁴³.

El 1867, la notícia que l’imperi austríac s’havia transformat en Austro-hongria impactà al grup que es reunia a la rebotiga de la rellotgeria de Frederic Soler, on hauria sorgit la idea que els catalans haurien de ser els hongaresos d’Espanya, tot i que, en aquells moments, no era el posicionament polític que defensava el jove Almirall. Aquest va estar plenament implicat en el moviment que va organitzar la revolució de 1868 a Barcelona⁴⁴. Víctor Balaguer sintetitzà les reivindicacions dels que pretenien limitar la revolució a un pronunciament en: “Soberanía Nacional. Abajo los Borbones. Descentralización administrativa. Sufragio Universal. Juntas Supremas. Cortes Constituyentes”. En canvi, els objectius del republicanisme federal els trobem a la capçalera de *Lo Somatent. Periodich polítich lliberal*, on afirmaven que volien: “Libertat en todas las manifestaciones, todos los derechos individuales, abolición de quintas, desestanch de todo lo estancado. República federal única forma de gobierno que puede admitir la democracia española si estima sus principios y la vida de las provincias. Sufragio Universal. Milicia nacional. Economías, destrucción del monopolio, inviolabilidad de la correspondencia y del domicilio, abolición de la esclavitud, derechos a las Antillas”⁴⁵.

La revolució de 1868 i el republicanisme federal

La major part dels impulsors de la revolució de setembre de 1868 organitzaren un pronunciament per aconseguir el poder polític i l’abdicació d’Isabel II. En canvi,

⁴³ CARMONA, Àngel, *Dues Catalunyes...*

⁴⁴ PICH, Josep, “Juntas, tertulias y conspiración en la crisis del régimen isabelino. El caso de la Ciudad de Barcelona, 1867-1868”, *Hispania*, 217 (2004), pp. 689-710.

⁴⁵ Vegeu la capçalera de *Lo Somatent. Periodich polítich lliberal*, 24 d’octubre de 1868.

no volien donar un marge de maniobra massa ampli als demòcrates. Tanmateix, el pronunciament iniciat a Cadis per l'almirall Topete es transformà a Barcelona en una revolució democràtica. Aquesta es concretà en el desig generalitzat de transformacions profundes del sistema polític i institucional espanyol, en l'eclosió d'una nova generació de polítics, així com amb la gènesi i la consolidació del moviment republicano-federal.

La revolució de 1868 triomfà a Barcelona de manera gairebé pacífica, sense cap mort, però a la capital catalana el canvi polític va anar més enllà de que desitjaven els líders del pronunciament iniciat a Cadis, tal com va poder observar el mateix general Joan Prim, quan arribà en vaixell el 3 d'octubre. La ciutat estava guarnida per a rebre a l'heroi que havia expulsat els Borbons d'Espanya. El general originari de Reus aviat s'adonà que la capital catalana no seguia la pauta establerta pels pronunciats. La rebuda va ser apoteòsica, però la comitiva que el va anar a recollir al vaixell amb el que arribà a Barcelona li va demanar que es treies els símbols monàrquics que portava a l'uniforme. La situació de la capital catalana era veritablement revolucionària, ja que tants els progressistes com els republicans barcelonins eren partidaris d'una transformació radical del sistema polític i institucional espanyol, tot i que els primers es conformaven amb la democratització de l'estat, mentre que els segons, a més, volien la república i una nova organització territorial descentralitzada. A més, el moviment revolucionari havia estès entre les classes populars barcelonines l'odi a la monarquia, tal com es posà de manifest al discurs que el general reusenc pronuncià davant de la multitud que l'esperava a la plaça de Sant Jaume. El discurs responia al desig dels pronunciats a Cadis de limitar la revolució a un canvi de govern, de monarca i, potser, de dinastia regnant. Això, no era el que volien la major part dels barcelonins. Prim finalitzà el seu discurs amb visques a la sobirana nacional, l'exèrcit i la marina, mentre que la multitud hi afegia el crit d': "A baix els Borbons!", fins que davant de la insistència cridà: "Doncs bé; a baix, a baix i a baix!". La multitud quedà satisfeta i el general indignat, fins al punt que digué a un membre de la Junta Revolucionària: però què han fet vostès!⁴⁶.

L'endemà, el 4 d'octubre, arribà a Barcelona José María Orense, marquès d'Albaida. Aquest era un dels dirigents demòcrates que impulsarien la constitució del Partit Republicà Democràtic Federal (PRDF). Tornava del seu exili a Suïssa i va ser el primer a defensar en una assemblea política a Catalunya que: "con sus antiguos fueros, con su carácter enérgico, con su amor al Trabajo y sin propensión de vivir del presupuesto, tiene lo necesario para gobernarse como los mejores Estados de América. Usemos la libertad de imprenta, de la palabra, de la asociación, para decir muy alto: acabaron los reyes de España, solo cabe ya la federación y que la unidad sea para la defensa del territorio". També animà al seu auditori a que fundessin la primera associació política republicano federal catalana: el *Club dels Federalistes* de Barcelona⁴⁷. Des d'aquesta associació política impulsaren una primera vinculació entre federalisme i catalanisme. L'encapçalaven Gonçal Serraclara, Valentí Almirall i

⁴⁶ PICH, Josep, "Juntas, tertulias y conspiración...".

⁴⁷ ROURE, Conrad, *Memòries de Conrad Roure. Recuerdos de mi larga vida : toms I, II i III*, Vic, Eumo-IUHJVV-Museu d'Història de Barcelona, 2010, p. 495.

Manuel de Lasarte. Difongueren la propaganda federal amb opuscles com: *Les Bases para la constitución federal de la nación española y para la del Estado de Catalunya*, el 1868, o amb *Idea exacta de la federación. Datos para la organización de la República Federal Española*, el 1869, amb els que reiniciaren el debat sobre el model de vertebració territorial espanyola⁴⁸.

El maig de 1869, els dirigents del Club dels Federalistes impulsaren la constitució del Comitè provincial barceloní i, posteriorment, del pacte de Tortosa –és a dir, l'Assemblea Confederada de Catalunya, Aragó, València i Balears– per a coordinar les direccions republicanes federals del PRDF dels territoris que havien integrat la Corona d'Aragó. Aquesta estructura organitzativa del partit implicà que la iniciativa del moviment republicà federal passés de la direcció i els seus partidaris, coneguts com els *benèvols*, als federals *intransigents*. Aquests es caracteritzaven pel seu idealisme, asseguraven que les idees estaven per sobre de les persones, pel seu dogmatisme, al posar el seu projecte per sobre de qualsevol tàctica política, i pel seu maximalisme, tal com reflectia el seu lema: “o tot o res”. Plantejaments que dificultaven la concreció pràctica dels seus objectius polítics. S'inicià una duríssima pugna pel control del PRDF català entre *benèvols* i *intransigents*. Aquests perderen el control tant dels Comitès local com provincial del republicanisme federal barceloní i la direcció del pacte de Tortosa, quan s'enfrontaren amb la direcció del partit. Explicitaren el seu malestar amb la dissolució del Club dels federalistes, alhora que començaren a publicar el diari: *El Estado Catalán*, dirigit per Almirall per a intentar recuperar la direcció política i doctrinal del republicanisme federal català⁴⁹.

Els fracassos de les revoltes republicanes federals de 1869 i de 1870 implicaren la promulgació de l'estat d'excepció i la supressió temporal de les llibertats tant de reunió com d'expressió. Al setembre de 1869, Almirall i bona part de la direcció del republicanisme barceloní va ser detinguda. Els empresonaren a les Balears d'on Almirall fugí al nord d'Àfrica per a posteriorment exiliar-se a la Provença, fins que el govern promulgà l'indult que els va permetre tornar. Després de la segona derrota dels republicans, el 1870, Clavé i Almirall començaren a llimar aspreses amb els *benèvols*, a través de *La Campana de Gràcia*, una revista política i satírica que Almirall proposà que publiqués l'editor i *benèvol* Innocenci López Bernagosi. Quan suspengué la publicació d'*El Estado Catalán* el nomenaren director de la Casa de Caritat, entre 1871 i 1875; un càrrec no remunerat, però amb poder decisor sobre una de les institucions assistencials més importants, tant de Catalunya com d'Espanya en aquells anys.

En aquest període, Víctor Balaguer inicià la seva llarga trajectòria política vinculat al partit progressista, primer com un dels homes de confiança del general Prim, fins que l'assassinaren, el 30 de desembre de 1870 i, posteriorment, de Práxedes Mateo Sagasta. Durant el Sexenni, publicacions satíriques com *La Carcajada* –una de les capçaleres de *La Flaca*– el veien com el poeta català (Balaguer mai es va considerar catalanista) dels progressistes. De fet, el 23 de gener de 1873, Tomàs Padró

⁴⁸ GONZÁLEZ CASANOVA, José Antonio, *Federalisme i Autonomia a Catalunya (1868-1938)*, Barcelona, Curial, 1974, pp. 104-112.

⁴⁹ PICH MITJANA, Josep, *Valentí Almirall i el federalisme intransigent*, Catarroja, Afers, 2006.

considerava a Balaguer com un dels deu polítics més rellevants sorgits de la revolució de setembre de 1868, tot i identificar-lo amb “Momo” que era considerat la personificació del sarcasme, de les burles i de l’agudesesa, així com el déu dels escriptors i els poetes⁵⁰.

Entre finals de 1872 i principis de 1873, la crisi política s’accentuà pel manteniment dels vells problemes: la guerra contra els independentistes cubans, la incompetència de l’administració i la inestabilitat política, als que s’afegí l’inici de la tercera guerra carlina, els problemes de disciplina a l’exèrcit i la radicalitat del moviment obrer organitzat pels internacionalistes. En aquestes circumstàncies, el rei Amadeu I abdicà, i els líders dels radicals pactaren amb la direcció del PRDF la proclamació de la República. Entre finals de 1872 i principis de 1873, Almirall reactivà el seu activisme polític per a proclamar l’Estat Català, dins de la federació espanyola. Es tornaren a constituir Juntes amb la proclamació de la primera República per donar suport al canvi de règim. El juntisme es trobava en la base del republicanisme federal espanyol. Finalment, no acabaren de proclamar l’Estat Català, però el govern els hi arribà a preguntar si ho havien fet. En aquestes circumstàncies, entre març i juny de 1873, Almirall publicà la darrera etapa d’*El Estado Catalán* a Madrid. En un dels seus darrers articles a la capital espanyola, reconegué que mai havia confiat en poder transformar Espanya en una federació per la iniciativa del govern o de les Corts Constituents, però quan intentava dur-ho a terme a Barcelona, amb la proclamació de l’Estat Català la seva vida perillà i decidí anar a publicar *El Estado Catalán* a Madrid⁵¹.

Antoni Rovira i Virgili afirmava que Francesc Pi i Margall i Valentí Almirall van ser els “dos únics teoritzadors federalistes d’alçada que hi hagué a la península durant el segle XIX”⁵². A Pi i Almirall caldria afegir-hi el moviment krausista que tenia a Nicolás Salmerón com un dels seus principals representants⁵³. En un moviment republicà en el que un dels seus principals dirigents, Emilio Castelar afirmà, en un discurs al Senat, que: “Y tenedlo entendido de ahora para siempre: yo amo con exaltación á mi patria y antes que á la libertad antes que á la República, antes que a la federación, antes que á la democracia, pertenezco á mi idolatrada España”⁵⁴.

La primera República no pogué superar la inestabilitat econòmica, social i política del període, amb tres guerres civils, amb carlins, cantonalistes i independentistes cubans. El desencís produït pel fracàs de la Primera República va conduir a republicans com Roca i Farreras i, especialment, a Almirall a abandonar el republicanisme federal pel catalanisme.

⁵⁰ A° W° [PADRÓ, Tomàs]. La Flaca, 39, 23 de gener de 1873, pp. 2-3.

⁵¹ PICH MITJANA, Josep, *Valentí Almirall i el federalisme...*

⁵² ROVIRA I VIRGILI, Antoni, *Lectura de Pi i Margall*, Edicions la Magrana i Diputació de Barcelona, Barcelona, 1990, p. 139.

⁵³ CAGIAO, Jorge, “Introducción”, *Tres maneras de entender el federalismo. Pi y Margall, Salmerón y Almirall. La teoría de la federación en la España del siglo XIX*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2014, pp. 19-28.

⁵⁴ CASTELAR, Emilio, Discurs parlamentari, sessió del 23 de juliol de 1873.

El catalanisme

El 1876, durant l'etapa inicial de la Restauració, el valencià de Catarroja Benvingut Oliver i Estellés, que no tenia cap vincle amb el catalanisme, a la seva obra *Historia del Derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, 4 toms, Madrid, 1876 i 1881, formulà per primera vegada la idea de Països Catalans, a la introducció quan afirmà que a l'estudiar la història del Dret dels territoris català, valencià i mallorquí, que “todavía mantienen como vínculo de unión la misma lengua de origen ó de nacimiento, á la cual designaremos con el nombre común y más propio de *lengua catalana*”. Aquest fet era conegut, però “nadie hasta ahora lo ha proclamado” i seria rellevant, ja que: “arroja inesperada luz sobre toda nuestra historia y sobre el verdadero carácter de los pueblos que podemos llamar de lengua catalana, los cuales aparecen á nuestros ojos como parte de un todo, como miembros de una nacionalidad, no solo dentro de la gran familia española sino dentro de aquel poderoso Estado político, conocido durante la Edad Media, y hasta el siglo pasado, con el glorioso nombre de Corona de Aragón”. No obstant, en un clar exemple de neoforalisme remarcava que al senyalar aquest fet “tan importante” de la “historia interna” de la *pàtria espanyola* no volia “suscitar recelos, rivalidades y odios que parecen haberse extinguido para siempre”⁵⁵.

El 1878, Almirall publicà els *Escritos Catalanistas*, on segons Valentí Fiol hauria formulat l'embrió del programa del moviment modernista català. Va ser un dels introductors tant del positivisme com de l'evolucionisme a Catalunya, alhora que defensava que la cultura catalana s'hauria d'emmirallar a l'europea. El 1879, el govern promulgà una nova llei d'impresca que li va permetre publicar el *Diari Català* (1879-1881), el primer diari polític escrit en català; una fita cabdal a la història del periodisme català, del procés de normalització de la llengua i de la politització del catalanisme. A tall d'exemple, el 1880 impulsaren la celebració del primer Congrés Catalanista.

Al 1882, quan elegiren a Oliver Acadèmic de la Reial Acadèmia de la Història pronuncià el discurs: *La Nación y la realeza en los Estados de la Corona de Aragón*, on explicà que, des de molt jove per “tradición de familia” començà a mirar “con respeto las veneradas leyes por las que se rigió el antiguo reino de Valencia, consignadas en el inmortal Código de sus Fueros”, i va créixer el seu entusiasme per aquelles: “instituciones forales al recordar el alto grado de prosperidad, de grandeza y de prestigio que alcanzaron nuestros antepasados mientras por ellas estuvieron regidos, y llegue a profesar verdadero amor, diría casi culto, á un organismo jurídico que, enalteciendo la dignidad moral del ciudadano, mediante el más escrupuloso respeto al sentimiento del Derecho, estimulaba la formación de caracteres firmes y enérgicos, dispuestos á todo género de sacrificios, lo mismo en defensa de sus derechos privados, que para sostener la independencia y el honor de la patria; lo cual constituye ciertamente la fuente más fecunda de la grandeza de una nación y la garantía más segura de su existencia”. Tanmateix, des de la seva perspectiva estudiar

⁵⁵ OLIVER i ESTELLÉS, Bienvenido, *Historia del Derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia. Código de las costumbres de Tortosa*, tomo I, Madrid, Imprenta de Miguel Ginesta, 1876, pp. v-xi.

la història de la Corona d'Aragó no implicaria el “loco intento de coadyuvar á una restauración literal, de todo punto imposible, ni para dar satisfacción al sentimiento de amor patrio”, ni per erudició, sinó per a determinar l’“espíritu, carácter y tendencias de las instituciones jurídicas de cada pueblo”⁵⁶; una visió del Dret molt vinculada als plantejaments de l’*esperit del poble* de Savigny.

El 1881, quan els liberals encapçalats per Sagasta negociaven el tractat de comerç amb França. Balaguer trencà els seus vincles amb Sagasta per considerar que impulsava polítiques econòmiques lliurecanvistes que serien contràries als interessos catalans i constituí un partit que anomenà *Izquierda Liberal*⁵⁷. En aquest mateix període, Almirall i els seus partidaris també trencaren els seus vincles amb el republicanisme federal espanyol encapçalat per Pi i Margall, quan es posaren de manifest les seves respectives discrepàncies polítiques i doctrinals. De fet, Caglio afirma que de les tres maneres d’entendre el federalisme a Espanya al darrer terç del segle XIX –la de Pi i Margall, la d’Almirall i la dels krausistes– el discurs veritablement federal era el que havia formulat el que seria el primer líder del catalanisme polític⁵⁸; un Almirall que encapçalà el moviment que, en la terminologia d’Hroch, impulsà que el catalanisme passés a la fase B, quan els patriotes iniciaren una intensa agitació catalanista des d’associacions amb objectius polítics.

El 1882, Almirall i els seus partidaris constituïren el Centre Català, però per a aconseguir el suport de la major part de les tendències de la Renaixença van haver d’acceptar que els primers estatuts del Centre prohibissin que hi discutissin de política i de religió. Inicialment, per tant, la nova associació catalanista era una mena de barreja entre grup de pressió i d’Ateneu. Tanmateix, començaren a elaborar un ideari polític. El 1883, el segon Congrés Catalanista aprovà la ruptura del catalanisme amb els partits polítics d’àmbit estatal i modificaren els estatuts del Centre perquè fos la primera associació política catalanista⁵⁹.

Durant aquest període, el projecte catalanista encapçalat per Almirall era ideològicament plural, socialment interclassista, regeneracionista, modernitzador i accidentalista en la forma de govern. Intentà polititzar el moviment catalanista amb un projecte federal d’orientació sobiranista que tenia com a referents els moviments *autonomistes* hongarès i irlandès, així com els sistemes polítics nord-americà i suís. També dotà a l’incipient moviment polític catalanista d’un escrit reivindicatiu, la *Memòria en defensa dels interessos morals i materials de Catalunya*, més coneguda com el *Memorial de Greuges*, el 1885, i una munió impressionat de treballs com *Les Cartes a mon amic C*, un *catecisme doctrinal* per a facilitar la formació dels catalanistes; *La Confederación Suiza y la Unión Americana. Estudio político comparativo*, que el confirmava com el millor especialista català i espanyol en Dret Polític comparat; *L’Espagne telle qu’elle est*, un assaig polític i sociològic, redactat en

⁵⁶ OLIVER i ESTELLÉS, Bienvenido, *La Nación y la realeza en los estados de la Corona de Aragón. Discursos leídos ante la Real Academia de la Historia en la recepción pública del Ilustrísimo Señor Don Bienvenido Oliver y Estellés el día 22 de junio de 1884*, Madrid, Imprenta de Miguel Ginesta, 1884, pp. 8-10.

⁵⁷ PALOMAS, Joan, *Víctor Balaguer...*, p. 100.

⁵⁸ CAGLIO, Jorge, *Tres maneras de entender el federalismo...*

⁵⁹ PICH MITJANA, Josep, *El Centre Català. La primera associació política catalanista (1882-1894)*, Catarroja, Afers, 2002.

un estil gairebé esperpèntic, on criticava el règim polític de la Restauració al denunciar que el sistema polític d'aquell període es basava en una aliança de l'oligarquia política amb el caciquisme rural que convertia les eleccions en una farsa. Les seves crítiques al caciquisme s'avançaren en més d'una dècada i mitja a les de Joaquín Costa. No obstant, la seva principal contribució doctrinal és *Lo Catalanisme*, el 1886. Aquest està dividit en tres parts. A la primera, explica els motius que legitimen el moviment catalanista per a elaborar una alternativa modernitzadora per a Espanya. A la segona, defensa un catalanisme polític fonamentat en el particularisme liberal d'origens anglosaxons. A la darrera, presenta les possibles aplicacions pràctiques del sistema particularista, que ell entenia com a sinònim de federalisme, tant en la forma de govern republicana com en la monàrquica.

El lideratge d'Almirall sobre el catalanisme en vies de politització i el fet que *Lo Catalanisme* es transformà en el llibre de capçalera de gairebé tots els catalanistes motivaren al clergue vilafranquí Torras i Bages a escriure *La Tradició Catalana*, on desenvolupà l'ideari regionalista català fonamentat en la tradició i el catolicisme.

El 1886, el poeta i polític val·lisoletà Gaspar Núñez de Arce, des de l'Ateneu madrileny que l'havia elegit president, pronuncià una dura diatriba contra el moviment regionalista en general i el catalanisme en particular; unes crítiques que van ser replicades per Almirall; una polèmica en la que també participà Mañé i Flaquer, director d'*El Diario de Barcelona*. El director del principal portaveu de la burgesia catalana publicà *El Regionalismo*; el 1900, el reedità i a l'epíleg afirmava que el seu llibre hauria contribuït a impedir la politització del catalanisme i ajudat a transformar-lo en un moviment regionalista cultural de tarannà conservador⁶⁰.

Entre 1886 i 1887, semblava que el catalanisme polític i el Centre Català es consolidaven, però havien d'enfrontar-se amb les campanyes crítiques de totes les opcions polítiques del període, tant centralistes com federalistes, amb les diferents tendències internes dins del Centre i amb l'inici de la davallada física d'Almirall. La primera gran crisi de l'incipient catalanisme polític tingué lloc el 1887, quan el Centre Català es dividí entre el sector majoritari encapçalat per Almirall i els contraris tant al seu lideratge com a les seves idees progressistes. Els minoritaris s'escindiren i crearen la Lliga de Catalunya i, posteriorment, el 1891, impulsaren la constitució de la Unió Catalanista. El 1888, els catalanistes escindits del Centre Català aprofitaren la presència de la Reina Regent Maria Cristina, d'origens austríacs, per lliurar-li un missatge, que va ser conegut com el *Missatge a la Reina Regent*, on li proposaven solucionar el *problema català* de la mateixa manera que la seva família, els Habsburg, havia fet front al *problema hongarès* a Àustria. El 1867, l'imperi unitari es transformà en una monarquia composta: l'austrohongaresa⁶¹.

La Lliga de Catalunya assolí el lideratge del catalanisme en vies de politització arran de la campanya en defensa del Dret Civil català de 1889. Aquesta

⁶⁰ MAÑÉ I FLAQUER, Joan, *El Regionalismo*, 2a. ed., Barcelona, Impremta Barcelonesa, 1887, pp. 93-105 i la 3^a ed., Barcelona, Impremta Barcelonesa, 1900, p. 143-159. Vegeu també PICH MITJANA, Josep, *El Centre Català...*, pp. 186-211.

⁶¹ LLORENS, Jordi, *La Unió Catalanista i els orígens del catalanisme polític: dels orígens a la presidència del Dr. Martí i Julià: 1891-1903*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992.

campanya va ser la resposta a l'intent d'uniformitzar el Dret Civil espanyol. El govern havia aprovat el Reial Decret del 7 de gener de 1885, pel qual es donaven quatre anys per a establir què es conservaria i què no dels drets civils particulars, i quan ho van voler aplicar revifaren l'oposició a la voluntat del dos grans partits dinàstics de la Restauració d'uniformitzar el Codi Civil espanyol. La defensa del Dret Civil català, que havia resistit a les diverses onades d'uniformització jurídica encetades per l'absolutista amb el Decret de Nova Planta de 1716 i continuades durant tota la centúria del 1800, amb la instauració del liberalisme va mobilitzar importants sectors de la societat catalana⁶².

El 26 de maig de 1889, sota la pressió i les protestes del catalanisme i de gran part de la societat catalana, així com de la dels territoris amb règim foral, com l'Aragó, Galícia, Navarra, les Illes Balears o el País Basc, el govern central garantí que respectaria les legislacions civils identificades com a forals. A més, a finals de 1888 Manuel Alonso Martínez, impulsor original del text del nou Codi Civil, va ser substituït al capdavant del Ministeri de Gràcia i Justícia, tot i que va continuar presidint la Comissió General, és a dir, l'òrgan assessor del procés codificador. Els factors que havien fet possible la pervivència dels codis civils forals van ser el suport de la reina regent als contraris a la unificació, així com el d'alguns parlamentaris catalans i, especialment, la mobilització popular a Catalunya impulsada pels catalanistes.

La campanya contra la uniformització del Codi Civil del 1889 va tenir una conseqüència molt rellevant en la pugna per la direcció del catalanisme en vies de politització, ja que les noves associacions catalanistes es van vincular al catalanisme que es va escindir del Centre Català el 1887. Les relacions que es van establir durant les mobilitzacions en contra de la uniformització del dret civil del 1889 entre la Lliga de Catalunya, associació política catalanista barcelonina, i els incipients nuclis catalanistes comarcals es va anar consolidant, fins a fer-los pensar que havia arribat l'hora de crear-ne una entitat que agrupés el dispers moviment catalanista. El 15 de març de 1891 es va constituir oficialment la Unió Catalanista. Aquesta era una federació d'entitats catalanistes molt desiguals que només tenien en comú la defensa del catalanisme i l'acceptació del programa que van aprovar a Manresa el 1892. Eren conscients que per expandir el catalanisme més enllà del nucli dirigent barceloní eren fonamentals organitzar actes fora de la capital catalana, per això les assemblees de la Unió Catalanista van ser itinerants per les capitals comarcals començant per Manresa⁶³.

La crisi de 1898 i la transformació del catalanisme en un moviment polític de masses

La definitiva politització del catalanisme arribà després de la crisi generada per la derrota en la guerra amb els EUA i la pèrdua de la major part de les colònies

⁶² COMALADA, Àngel, "L'Aspecte jurídic del Memorial de Greuges", NADAL, Joaquim [et al.] *Memorial de greuges i el catalanisme polític*, Barcelona, La Magrana: Institut Municipal d'Història, 1986, pp. 57-86.

⁶³ LLORENS, Jordi, *La Lliga de Catalunya i el Centre Escolar Catalanista. Dues associacions del primer catalanisme polític*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1996.

ultramarines, el 1898. Finalment, un dels grups de la Unió Catalanista encapçalat per Enric Prat de la Riba (1870-1917), Josep Puig i Cadafalch (1867-1956), Lluís Duran Ventosa (1870-1954) i Francesc Cambó (1876-1947) impulsà el sorgiment de la Lliga Regionalista que va ser la formació política catalanista majoritària, durant les primeres dècades del segle XX⁶⁴.

A finals del segle XIX i principis del XX, la senyera va ser perseguida governativament com a un suposat símbol secessionista. De fet, les banderes independentistes dels territoris ultramarins espanyols de Cuba i de Puerto Rico van estar directament vinculades a la creació de l'estelada. Aquesta sí que era i és la bandera independentista catalana⁶⁵.

La crisi del 1898 esclatà en un moment d'inevitable esgotament de les fórmules del vuit-cents, a les portes d'un nou regnat –el del futur Alfons XIII, proclamat monarca el 1902– i de la necessària renovació, fins i tot biològica, dels principals dirigents polítics, que havien ocupat l'escena política oficial durant tota la segona meitat del segle XIX. Era una evidència molt compartida que l'estructura política oficial s'havia de reformular per a poder fer front a la generalització de la protesta dels múltiples sectors socials que havien estat exclosos del sistema, molt notòriament les classes mitjanes urbanes, amb interessos mercantils, professionals i tècnics, que es consideraven amb capacitat i dret a exercir un paper, tant polític, social i econòmic com modernitzador.

Una de les conseqüències de la derrota espanyola del 1898 davant dels EUA i la pèrdua de les colònies ultramarines fou el col·lapse i la fallida de les finances de l'Estat. El ministre d'Hisenda, Fernández Villaverde, buscà una sortida immediata apujant els impostos, especialment els que gravaven a les rendes urbanes, comercials i industrials. La mesura trencà les esperances que les elits econòmiques catalanes havien posat en el Govern conservador “regeneracionista”, que encapçalava Francisco Silvela i que tenia el general García de Polavieja de ministre de la Guerra i Manuel Duran i Bas de ministre de Justícia. Les mesures de Villaverde tallaven les aspiracions de les corporacions econòmiques del país al concert econòmic, per corregir el que es considerava una exagerada contribució catalana a les despeses de l'Estat. El moviment de protesta en contra del increment dels impostos i reivindicant el concert econòmic fou impulsat, inicialment, per la Lliga de Defensa Industrial i Comercial (presidida per Sebastià Torres) el gener del 1899. Al juliol, acordaren que els empresaris i comerciants deixessin de pagar la contribució exigida amb el que començà la primera vaga de contribuents coneguda com el tancament de caixes. La reacció del Govern espanyol i també de la premsa de Madrid, que acusà el moviment de separatista, no

⁶⁴ LLORENS, Jordi, *La Lliga de Catalunya... i La Unió Catalanista...*. MOLAS, Isidre, *Lliga catalana: un estudi d'estasiologia*, Barcelona, Edicions 62, 1973. RIQUER, Borja de, *Lliga Regionalista: la burgesia catalana i el nacionalisme, 1898-1904*, Barcelona, Edicions 62, 1977. FERRER, Miquel, *De la fundació de la Lliga Regionalista a la Primera Guerra Mundial (1901-1918)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1977. EHRlich, Charles E, *Lliga Regionalista : Lliga Catalana, 1901-1936*, Barcelona , Institut Cambó Alpha, 2004. GRAU, Josep, *La Lliga Regionalista i la llengua catalana, 1901-1924*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006, i IZQUIERDO, Santiago, *La Primera victòria del catalanisme polític: el triomf electoral de la candidatura dels “quatre presidents” (1901)*, Barcelona, Pòrtic, 2002.

⁶⁵ CREXELL, Joan, *Origen de la bandera independentista*, Barcelona, El Llamp, 1984.

impedí que l'oposició al pagament fos important. Acabats els terminis de pagament i les pròrrogues corresponents, la delegació d'Hisenda de la capital catalana demanà a l'alcalde –doctor Bartomeu Robert– que autoritzés l'entrada dels seus inspectors i agents executius als domicilis dels morosos. El doctor Robert s'hi negà i, com que el Govern dictà una Reial Ordre que l'obligava a signar l'autorització, dimití. A partir de l'1 de novembre es produïren tot un seguit de detencions de comerciants i Clausures dels establiments implicats. Aquests fets donaren lloc a un nou tancament i a una vaga general del comerç per tal d'aconseguir la llibertat dels detinguts⁶⁶.

A principi de desembre de 1899, la repressió aconseguí, finalment, la claudicació forçada de la protesta. Les repercussions polítiques foren importants. Duran i Bas dimití, el 23 d'octubre, seguint els passos del mateix general Polavieja, que ho havia fet el 29 de setembre de 1899. A més, dirigents notoris de les principals corporacions econòmiques –que en tot moment havien demanat el concert econòmic i havien volgut negociar amb Madrid– reconvertiren la Junta Regional Polaviejista de Catalunya en una nova entitat, la Unió Regionalista, el 18 d'octubre de 1899. S'hi aplegaren persones de l'elit econòmica i professional catalana. La nova entitat aviat es decantà cap a la reivindicació de l'autonomia, no solament econòmica i administrativa, sinó també política de Catalunya. Més endavant, aquest fet facilità l'entesa amb els catalanistes del Centre Nacional Català per a constituir la Lliga Regionalista, el 25 d'abril de 1901⁶⁷. Amb el nou segle, el catalanisme passava a la fase C d'Hroch, és a dir, al moviment polític de masses.

A partir del 1901, amb el triomf dels quatre presidents (Bartomeu Robert, Albert Rusiñol i Prats, Lluís Domènech i Montaner i Sebastià Torres) i la Lliga, els dinàstics foren bandejats i el joc polític a la capital catalana passà a girar a l'entorn del catalanisme regionalista per un costat i els republicans per l'altre⁶⁸. El catalanisme estava mobilitzat i era durament reprimit quan Pi i Margall va acceptar presidir els Jocs Florals de 1901. Va ser la darrera vegada que visità la seva ciutat natal abans de morir a la capital espanyola.

A principis del segle XX, al món hi havia quaranta-sis Estats. El 1903, amb la intervenció dels nord-americans, Panama s'independitzà de Colòmbia i el 1905 Noruega de Suècia⁶⁹. En aquest període, els federals catalans remarcaven que “sobre tot no confonguin *federalisme* ab *catalanisme*”⁷⁰, i els regionalistes/nacionalistes subratllaven les seves diferències amb el federalisme⁷¹. Si tant els uns com els altres volien diferenciar-se era perquè tenien importants similituds, ja que tant els uns com els altres volien transformar Espanya en un Estat *compost*. Tanmateix, també tenien diferències importants, ja que els federals eren republicans i majoritàriament

⁶⁶ CAMPS I ARBOIX, Joaquim de, *El Tancament de Caixes*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1961.

⁶⁷ RIQUER, Borja de, *Lliga Regionalista...* EHRlich, Charles E, *Lliga Regionalista...*

⁶⁸ IZQUIERDO, Santiago, *La Primera victòria del catalanisme polític. El triomf electoral de la candidatura dels “quatre presidents” (1901)*, Barcelona, Pòrtic, 2002.

⁶⁹ CHALIAND, Gérard, RAGEAU, Jean-Pierre i VALLET-PETIT, Catherine, *Atlas político del siglo XX*, Madrid, Alianza, 1989, pp. 30-31.

⁷⁰ MESTRES, Apel·les, *La Campana de Gràcia*, núm. 1699, 17 de desembre de 1901, p. 8.

⁷¹ DURAN I VENTOSA, Lluís, *Regionalisme y federalisme*, Barcelona, Francisco Puig, 1905 i PRAT DE LA RIBA, Enric, *La nacionalitat catalana*, Barcelona, Tip. L'Anuari de l'Exportació, 1906.

anticlericals, mentre que els catalanistes conservadors eren de tarannà monàrquic i clericals.

El 1900, poc abans de morir, el vell Balaguer afirmava que: “no soy catalanista, aunque sí catalán ferviente y convencido, de corazón y de raza, como quien más lo sea y pueda serlo y mayores pruebas haya dado y pueda dar de amor a Cataluña. No pertenezco al bando de los catalanistas, ni habito en su falansterio, ni comulgo con ellos, ni acepto el programa de Manresa, ni creo en el himno de Los Segadores”⁷².

El 1902, també poc abans de morir, el vell Almirall vinculava la Lliga Regionalista amb el projecte polític del seus adversaris al Centre Català, fins al punt que veia al partit que dirigia Prat de la Riba com l’evolució pacífica del carlisme català, tot i que desvinculat de la resta del tradicionalisme espanyol⁷³.

Miquel Costa i Llobera

El 1900, en ple procés de transformació del catalanisme d’un moviment d’agitació nacionalista a un moviment de masses, mossèn Miquel Costa i Llobera va guanyar la Viola d’or dels Jocs Florals de Barcelona amb la seva poesia: *L’antich profeta vivent*. Els redactors de l’*Esquella de la Torratxa*, vinculats al republicanisme anticlerical, asseguraven que tot i estar “versificada ab gran facilitat e gust, ningú stá avuy per profetes biblichs e per aytal motiu no fonc tan celebrada com tal volta se mereix”⁷⁴.

El novembre de 1905, l’elegiren com a mantenidor dels Jocs Florals de 1906⁷⁵. El 22 de març de 1906, l’Ateneu Barcelonès organitzà una vetllada en honor a Costa i Llobera per la publicació de les *Horacianas*. Al setembre va participar al primer Congrés Internacional de Llengua Catalana presidit per mossèn Alcover⁷⁶. El 1908, destacaven el seu llibre *Poesies* i que era un dels mestres en Gay Saber⁷⁷.

Durant aquest període, el catalanisme polític es consolidà arran de l’assalt per part de militars de la guarnició de Barcelona de la revista *Cu-cut!* i del diari *La Veu de Catalunya*, el 25 de novembre de 1905. Els agressors –oficials de la guarnició de Barcelona– no tan sols no van ser processats, sinó que el govern liberal promulgà la Llei de Jurisdiccions, que posava sota jurisdicció militar a tots els que qüestionessin el sistema polític espanyol basat en el centralisme i en l’uniformisme cultural. En aquestes circumstàncies, la major part de les formacions polítiques catalanes, excepte els republicans radicals lerrouxistes i els obreristes, constituïren una plataforma electoral que nomenaren: *Solidaritat Catalana*. El triomf dels *solidaris* a les eleccions generals del 21 d’abril de 1907 va ser aclaparador obtenint quaranta-un dels quaranta-quatre

⁷² GHANIME, Albert. “L’Historia de Catalunya y de la Corona de Aragón de Víctor Balaguer, aportacions i reflexions per a una contextualització”, *Cercles*, 19, 2016, p. 301.

⁷³ ALMIRALL, Valentí, “Al lector”, *El Catalanismo*, traducció de Cels GOMIS, Barcelona, Imp. de La Campana i l’Esquella, 1902.

⁷⁴ P. DEL O. [ROCA I ROCA, Josep]. “Jochs Florals”, *L’Esquella de la Torratxa*, 1113, 11 de maig de 1900, p. 290.

⁷⁵ J.F.G. “1905. Memoràndum de l’any”, *L’Esquella de la Torratxa*, 1409, 5 de gener de 1906, p. 11.

⁷⁶ J.F.G. i ALEMANY, Xavier. “1906. Memoràndum de l’any”, “Fetxes memorables del any 1906”, *L’Esquella de la Torratxa*, 1462, 4 de gener de 1907, pp. 3, 9 i 11.

⁷⁷ FURA i BAGARIA. “La visió del bibliòfil” “El Gay Saber. – Galeria Còmica dels Mestres vius”, *L’Esquella de la Torratxa*, 1514 i 1532, 3 de gener i 8 de maig de 1908, pp. 30, 312-313.

escons de les circumscripcions electorals catalanes. Tanmateix, la coalició no era viable, perquè aplegava des de carlins a federals, així com també a republicans catalanistes, regionalistes i independents, com l'ex-tinent coronel Francesc Macià. El que els unia era que volien la derogació de la llei de jurisdiccions, vigent fins a la proclamació de la II República, la descentralització d'Espanya i el respecte per la cultura catalana⁷⁸. *Solidaritat Catalana* no va sobreviure a la revolució fracassada de juliol de 1909. Aquesta va ser un rellevant moviment anticlerical, alhora que la revolució republicana més important, fins al triomf de la II República el 14 d'abril de 1931⁷⁹.

El 1912, el mestre en Gay Saber i sacerdot Costa Llobera participà en el llibre *Elogis* a Manuel Milà i Fontanals⁸⁰. El sacerdot de Pollença estava vinculat al sector més conservador, culte i catòlic de la Renaixença. En aquest període, Costa i Llobera era un dels autors més respectats del catalanisme literari, tal com es posà de manifest quan Santiago Rusiñol va publicar el seu llibre *Jardins d'Espanya*, on els seus quadres anaven acompanyats de textos en castellà d'Azorín, Enrique Díez Canedo, Francisco A. de Icaza, Manuel Machado, Eduardo Marquina, G. Martínez Sierra, Ramón Pérez de Ayala i Juan Ramón Giménez, mentre que els textos en català eren de Joan Alcover, Gabriel Alomar, Miquel Costa i Llobera, Emili Guanyabens, Apel·les Mestres, Joan Maragall, Francesc Matheu i Miquel dels Sants Oliver. Quatre dels autors dels textos escrits en català eren mallorquins⁸¹.

La rellevància a la Renaixença de mallorquins com Marià Aguiló i Fuster (Palma de Mallorca, 16 de maig del 1825 - Barcelona, 6 de juny de 1897), els sacerdots Miquel Costa i Llobera (Pollença, 10 de març de 1854 - Palma de Mallorca, 16 d'octubre de 1922) i Antoni Maria Alcover (Manacor, 1862-Palma de Mallorca, 1932), així com de Miquel dels Sants Oliver (Campanet, Mallorca, 4 de maig de 1864 - Barcelona, 9 de gener de 1920) o Gabriel Alomar (Palma de Mallorca, 7 de octubre de 1873-El Cairo, 7 de agosto de 1941) era reconeguda per tothom com es posà de manifest amb la mort del mestre en Gay Saber i també mallorquí Ramon Picó i Campamar (Pollença, 1848 - Barcelona, 13 de novembre de 1916), quan afirmaven que: "Era el finat un de tants catalans de Mallorca que, com el mai prou plorat don Marià Aguiló, com l'Alcover, com el seu paísà Costa i Llobera tant han contribuït a la depuració i enaltiment de la nostra parla"⁸².

El 1916, la importància de Costa i Llobera en la recuperació de la utilització de la llengua catalana es posà novament de manifest amb el fet que Rovira i Virgili el seleccionés com un dels autors moderns de la llengua catalana, únicament al darrera de: Joan Maragall, Emili Guanyabens i Ignasi Iglesias, alhora que el situava al davant

⁷⁸ CASASSAS, Jordi [et al.] *Els fets del Cu-cut! Taula rodona organitzada pel Centre d'Història Contemporània de Catalunya el 24 de novembre de 2005*, Barcelona, Centre d'Història Contemporània de Catalunya, 2006. CAMPS I ARBOIX, Joaquim de, *Història de la Solidaritat Catalana*, Barcelona, Destino, 1970, i UCELAY-DA CAL, Enric [et al.], *Solidaritat catalana i Espanya (1905-1909)*, Barcelona, Base, 2008.

⁷⁹ PICH, Josep i MARTÍNEZ FIOL, David, *La Revolució de julio de 1909. Un intento fallido de regenerar España*, Granada, Comares, 2019.

⁸⁰ COSTA LLOBERA, Miquel, FRANQUESA I GOMIS, Josep i ROIG I ROQUÉ, Josep, *Milà i Fontanals. Elogis*, Barcelona, Llibreria Religiosa, 1912.

⁸¹ RUSIÑOL, Santiago, *Jardins d'Espanya*, Barcelona, Antoni López, 1914.

⁸² S.A.. "Ramón Pico i Campamar", *L'Esquella de la Torratxa*, 1977, 17 de novembre de 1916, p. 779.

d'Enric Prat de la Riba, Jaume Massó i Torrents o Raimon Casellas, entre d'altres⁸³. Els redactors de *L'Esquella de la Torratxa* asseguraven que Andreu Caimari (Inca, 1893 – Palma de Mallorca, 1978) guanyador de l'Englentina als Jocs Florals de 1918 era un “aprenent de capellà, deixeble de mossèn Costa i Llobera, sortit d'una fàbrica de capellans de les Mallorques”⁸⁴; una tradició de capellans poetes, en la que situaven a Costa i Llobera darrera del rector de Vallfogona, dels mossens Puntí i Verdaguer, així com del canonge Collell⁸⁵.

El 1914, el govern aprovà el Reial Decret que autoritzava la constitució de les Mancomunitats al possibilitar la unió de les diferents Diputacions provincials. Es tractava de permetre un procés de descentralització administrativa. No obstant, el Reial Decret únicament l'aplicaren les Diputacions catalanes i aquestes elegiren com a president a Prat de la Riba. La influència de la primera Guerra Mundial i la crisi de 1917 impulsaren la renovació del republicanisme, tant del federalista com del *radical*. L'1 d'agost de 1917, la mort de Prat de la Riba implicà que l'arquitecte, arqueòleg, historiador, matemàtic i dirigent de la Lliga Josep Puig i Cadafalch el substituís a la presidència de la Mancomunitat. El 1918, al finalitzar la primera Guerra Mundial i amb el sorgiment del dret a l'autodeterminació dels pobles, la Lliga impulsà la campanya per aconseguir l'autonomia catalana, on es jugaren una bona part del seu prestigi i fracassaren⁸⁶. No obstant, era un període en el que Catalunya i especialment Barcelona eren la fàbrica de Espanya i el centre de l'economia espanyola, així doncs el 1860, el PIB català superava amb un 14% i el barceloní en un 49% l'espanyol; una diferència que arribà al seu punt àlgid el 1920, quan Catalunya doblava el PIB espanyol, ja que es trobava al 204% i Barcelona al 281%. Albert Carreras afirma que el 1925 Catalunya era la “regió 31a de les 173 considerades, vuit posicions més amunt que l'any 1900. Els anys de la neutralitat de la Gran Guerra i la represa vigorosa després de la crisi de postguerra l'han portada a una prosperitat relativa molt alta. Ha escurçat distàncies respecte a regions dels països que van patir en els seus territoris la Gran Guerra o que van sofrir la reorganització postbèl·lica, com les franceses, belgues i alemanyes. Si ens focalitzem en la província de Barcelona, puja a la sisena posició entre les regions de l'Europa occidental, darrere de les regions de Londres i París, de la regió d'Amsterdam, de la de Zuric i de la de Basilea”⁸⁷.

El 16 d'octubre de 1922, Costa i Llobera va morir mentre predicava a l'església de les Tereses a Palma de Mallorca. *L'Esquella de la Torratxa*, una publicació vinculada al republicanisme i l'anticlericalisme, afirmà que: “Profonda ha sigut la emoció que ens ha causat la mort del gran poeta mallorquí, columna

⁸³ ANUNCI, “Llibre de lectura escolar”, *L'Esquella de la Torratxa*, 1986, 19 de gener de 1917, p. 62. ROVIRA I VIRGILI, Antoni. *Llibre de lectura escolar. Selecció de treballs d'autors antics i moderns*, Barcelona, Antoni López, 1917.

⁸⁴ S.A. “Jocs Florals”, *L'Esquella de la Torratxa*, 2054, 10 de maig de 1918, p. 309.

⁸⁵ XARAU [RUSIÑOL, Santiago], “Glosari. Poesia i clerecia”, *L'Esquella de la Torratxa*, 2055, 17 de maig de 1918, p. 326.

⁸⁶ BALCELLS, Albert, PUJOL, Enric i SABATER, Jordi, *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*, Barcelona Proa, 1996. BALCELLS, Albert, *El Projecte d'autonomia de la Mancomunitat de Catalunya del 1919 i el seu context històric*, Barcelona, Parlament de Catalunya, 2010, i del mateix autor, *Puig i Cadafalch, president de Catalunya, i la seva època*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2013.

⁸⁷ CARRERAS DE ODRIOZOLA, Albert, *L'economia catalana...*, pp. 14 i 20.

fermíssima de la literatura catalana”. Explicaven la seva biografia, que des de 1909 era canonge de Palma de Mallorca i que el prestigi de la seva poesia era per la seva “depuració, noblesa i claretat”. Amb vint anys obtingué un accèssit a la Viola dels Jocs Florals. A l’any següent premiaren la seva poesia el *Pi de Formentor*. El 1902 va ser proclamat mestre en Gay Saber. El 1906 presidí el certamen poètic de la capital catalana, el 1907 el de Palma de Mallorca i el 1908 el de Girona. Finalitzaven la notícia necrològica desitjant que: “Descansi en pau el gran poeta, que Mallorca i Catalunya, abraçades com estan sempre, estrenyin els seus llaços d’amor an aquest moment de greu dolor i servin per a sempre més el record de l’home eminent, quin esperit passarà a ésser essència de la fama immortal”⁸⁸.

El canonge mallorquí morí en un període caracteritzat per l’increment de la inestabilitat política per la pèrdua de gairebé tot el protectorat del Marroc, després de la derrota d’Annual de 1921, i per la violència terrorista, coneguda al període com la *guerra social*, que enfrontava, principalment, a Barcelona, als pistolers anarquistes amb les forces d’ordre públic i els grups de terroristes dels sindicats lliures finançats per la patronal.

A tall de conclusió

La veritable Renaixença o catalanisme literari, la primera fase de la teoria d’Hroch, sorgí amb la (re)instauració dels Jocs Florals el 1859 i el sorgiment de la seva vessant popular, coneguda com a xarons o humoristes, mentre que el catalanisme polític, la segona fase d’Hroch, començà la llarga trajectòria vers la seva politització amb la publicació del primer diari polític en català, el *Diari Català* (1879-1881), els dos primers congressos catalanistes (el 1880 i el 1883), així com la creació de la primera associació política catalanista, el Centre Català (1882/83-1894). La crisi del catalanisme el 1887 implicà que els escindits del Centre Català constituïssin la Unió Catalanista el 1891, i aquesta concretés el seu programa polític a les Bases de Manresa de 1892. Mossèn Costa i Llobera sempre estigué vinculat al sector culte i catòlic de la Renaixença.

La definitiva politització del catalanisme, la tercera fase d’Hroch, arribà després del desastre de 1898, quan Espanya va perdre la major part de les seves colònies ultramarines. La primera victòria política del catalanisme va ser a la circumscripció de la ciutat de Barcelona a les eleccions generals de 1901, amb la candidatura dels quatre presidents. Els militars de la capital catalana, la major part havien lluitat a Cuba i les Filipines, van formar un lobby de pressió, que ha estat identificat com el “partit militar”. Aquest estava format per una bona part de l’oficialitat de la Capitania General catalana amb la voluntat d’exercir de contrapoder davant de la consolidació incipient del catalanisme. Aquest era vist per aquest lobby com una amenaça de reproducció, a Catalunya, de les darreres insurreccions colonials, especialment, la cubana. L’existència del partit militar comença a posar-se de manifest amb els fets del *Cu-Cut*, el 25 de novembre de 1905, que van implicar la promulgació de la Llei de Jurisdiccions, aprovada pel Congrés el 23 de març de 1906, any en que es

⁸⁸ S.A. “Mossèn Costa i Llobera”, *L’Esquella de la Torratxa*, 2276, 20 d’octubre de 1922, p. 676.

constituí Solidaritat Catalana; una coalició electoral que va vèncer a les circumscripcions catalanes a les eleccions generals de 1907 i es dissolgué després de la fracassada revolució de juliol de 1909. El catalanisme impulsà la constitució de la Mancomunitat el 1914, així com les fracassades campanyes per la reforma del règim de la Restauració amb l'Assemblea de Parlamentaris de 1917 i, posteriorment, amb la de l'autonomia de 1918-1919. El catalanisme i el nacionalisme espanyol es configuraren mútuament, com a components interrelacionats amb projectes polítics, socials i culturals oposats.

La major part del catalanisme des dels seus orígens fins al 2010 no era secessionista, sinó que cercava l'encaix de Catalunya a Espanya; volien acabar amb el centralisme polític i l'uniformisme cultural, sense perdre el domini del mercat espanyol. Aquest havia possibilitat que a la segona dècada del segle XX Barcelona fos la sisena regió més rica d'Europa occidental; un poder econòmic que no es reflectia a l'àmbit polític. Alguns grups de catalanistes radicals minoritaris admiraren el moviment independentista cubà primer i l'irlandès posteriorment. De fet, la bandera independentista catalana amb un triangle blau i una estrella blanca té influències evidents, tant de la bandera cubana, com de la porto-riquenya, però no començaran a utilitzar-la fins després de la Primera Guerra Mundial.

A principis del segle XX, la majoria dels catalanistes eren regionalistes o partidaris d'un catalanisme possibilista, però per als partidaris del centralisme era intolerable que es qüestionés la centralització política i l'uniformisme, tant cultural com lingüístic basat en el castellà identificat com a espanyol. En aquest període, sorgiren unes noves generacions de catalanistes que tant en el discurs com en els objectius polítics eren més radicals que la Lliga Regionalista. Utilitzaven la retòrica independentista, encara que el seu suposat secessionisme encobriria un projecte polític majoritàriament federal o confederal.

Mossèn Costa i Llobera formà part d'un grup molt remarcable de mallorquins que van ser molt rellevants al vessant culte i catòlic de la Renaixença. Aquesta evolucionà vers el catalanisme polític que també estigué dividit entre conservadors i progressistes. Els partidaris del centralisme polític i de l'uniformisme lingüístic a partir del castellà identificat com espanyol acusaren als catalanistes de ser separatistes, quan la major part no ho eren, ja que l'independentisme no va ser majoritari dins al catalanisme fins als inicis de la segona dècada segle XXI. Els motius pels que la major part dels catalanistes es transformaren en independentistes és una altra història en la que mossèn Costa i Llobera no hi té res a veure.

